

'Het werkwoord als spiegelcentrum'

Jan Koster

bron

Jan Koster, 'Het werkwoord als spiegelcentrum.' In: *Spektator* 3 (1973-1974), p. 601-618.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/kost007werk01_01/colofon.php

© 2002 dbnl / Jan Koster

Het werkwoord als spiegelcentrum*

Jan Koster

In dit artikel wordt een herformulering gegeven van de regel die voorzetselconstituenten naar rechts verplaatst (PP over V). Als PP's een onderlinge volgorde hebben vóór het werkwoord, dan levert 'PP over V' het spiegelbeeld van deze volgorde op ná het werkwoord. Het werkwoord is dan spiegelcentrum. 'PP over V' blijkt tot een ruimere klasse van regels te behoren. Deze regels hebben gemeen dat zij constituenten achter het werkwoord plaatsen (zgn. 'lekregels'). Als een zin alleen een persoonsvorm bevat, die in de hoofdzin naar de tweede positie verplaatst is, ontstaat een situatie waarin niet meer met één oogopslag te zien is dat lekregels van toepassing geweest zijn. Toch laten deze regels hun sporen na. In dit artikel wordt dit gedemonstreerd met behulp van de spiegelregel 'PP over V'. De verschijnselen kunnen alleen goed verklaard worden door aan te nemen dat de onderliggende volgorde van het Nederlands SOV is. Als men aanneemt dat de onderliggende volgorde van het Duits of het Nederlands SVO is (Bartsch & Vennemann, Kooij), kan men de sporen van lekregels als 'PP over V' niet verklaren. Het artikel benadrukt tenslotte het belang van de onderliggende *syntaktische* structuur als verklarend principe.

Met behulp van het idee dat zinnen niet alleen een oppervlaktestructuur hebben, maar ook een onderliggende, abstractere syntaktische structuur, kan men soms schijnbaar chaotische oppervlakteverschijnselen op eenvoudige en verhelderende wijze verklaren. Neem b.v. de volgende Engelse zinnen:

(1)

- a John thought of his father during the break.
- b *John thought during the break of his father.

De b-zin is ongrammaticaal. Blijkbaar zijn PP's aan een bepaald ordeningsprincipe gebonden: wat nauwer op het werkwoord betrokken is staat er dichter bij. In ons voorbeeld wordt *of his father* wel een voorzetselvoorwerp genoemd; iets dat traditioneel als een soort verlengstuk van het werkwoord beschouwd wordt, terwijl een tijdsbepaling als *during the break* minder cohesie met het werkwoord zou hebben. Bekijken we nu de Nederlandse ekwivalenten van (1) dan lijkt het net alsof wij een dergelijk ordeningsprincipe niet nodig hebben. Beide zinnen zijn grammaticaal:

(2)

- a Jan dacht aan zijn vader tijdens de pauze.
- b Jan dacht tijdens de pauze aan zijn vader.

Is het Engels hier zo veel straffer georganiseerd dan het Nederlands? We

kunnen deze vraag onmiddellijk met twijfel beantwoorden als we naar ingebedde zinnen kijken:

(3)

- a dat Jan tijdens de pauze aan zijn vader dacht.
- b *dat Jan aan zijn vader tijdens de pauze dacht.

Het Nederlands blijkt hier eveneens slechts één volgorde toe te staan en wel volgens het eerder genoemde cohesieprincipe. De volgorde is de omgekeerde van die van het Engels omdat het Nederlands een SOV taal is (cf. Koster 1973b).

Het feit dat we in hoofdzinnen twee volgordes hebben in het Nederlands kan op zeer eenvoudige wijze verklaard worden: het is een automatische consequentie van twee transformaties: 'PP over V' en 'Verb Placement'. Verderop kom ik hier nog op terug.

Bartsch & Vennemann (1972, p.137) hebben nu voor soortgelijke feiten in het Duits een heel andere verklaring trachten te geven. Als we deze verklaring op het Nederlands toepassen komt het neer op het volgende. In zin (2)b. zie je nog dezelfde volgorde als in bijzinnen: de oorspronkelijke SOV volgorde. Omdat het Duits en het Nederlands (Kooij, 1973) bijna of volledig (?) SVO talen geworden zijn mag je ook de 'Engelse' (SVO) volgorde van PP's kiezen in het Duits; en in het Nederlands: zie zin (2)a.¹

Deze verklaring doet verkeerde voorspellingen en laat bepaalde feiten groezeliger en ondoorzichtiger dan ze zijn. Dit in tegenstelling tot de hypothese dat de onderliggende structuur van het Nederlands SOV is.

2.

Bij zin (2) hebben we gezien dat althans in hoofdzinnen PP's een zekere vrijheid in plaatsing ten opzichte van elkaar hebben. Zijn er ook constanten in de woordvolgorde van het Nederlands? Dat wil zeggen: constituenten die een vaste onderlinge volgorde hebben die diezelfde is in hoofd- en bijzin? Daar zijn genoeg voorbeelden van te vinden. Neem de volgende rijtjes:

(4)

1. modale bepaling	1. modale bep.
2. bep. v. hoedanigh.	2. bep. v. hoedanigh.
3. pred. adjectief	3. bep. v. middel
4. partikel	4. partikel
5. werkwoord	5. werkwoord

Dit is maar een keuze. Er zijn meer van dergelijke rijtjes te maken. Het

punt is dat de volgorde van 1-4 vastligt, dezelfde is in hoofdzin en in bijzin. In hoofdzinnen verlaat het werkwoord positie 5 en komt vóór 1 terecht. Voorbeelden:

(5)

Eerste rijtje: mod. - hoedanigh. - pred.adj. - partikel

- a. dat ze hem waarschijnlijk taktloos zwart afschilderde.
- b. ze schilderde hem waarschijnlijk taktloos zwart af.

(6)

Tweede rijtje: mod. - hoedanigh. - middel-partikel

- a. dat zij het heláás enthousiast machinaal uitwerkten.
- b. zij werkten het heláás enthousiast machinaal uit.

Zoals gezegd: op het werkwoord na ligt de volgorde der constituenten geheel vast in bovenstaande zinnen. De rijtjes in (4) weerspiegelen een hiërarchische ordening: hoe hoger het rangnummer hoe nauwer de band met het werkwoord. Met andere woorden dergelijke reeksen constituenten hebben een oriëntatie, en wel naar het werkwoord toe. Het is duidelijk dat deze oriëntatie alleen terug te vinden is in de bijzinsvolgorde. In hoofdzinnen staat het werkwoord (althans de persoonsvorm) a.h.w. buiten de bijbehorende constituenten-hiërarchie: het werkwoord hoort als laatste element in de hiërarchie rechts te staan. Dit is het geval in bijzinnen. In hoofdzinnen is het werkwoord a.h.w. verkeerd terecht gekomen. Dit was één van de redenen waarom Bierwisch in 1963 aannam dat het Duits een SOV taal was.

Aangenomen dat bepaalde constituentenreeksen op het werkwoord georiënteerd zijn qua volgorde, dan moet er iets met de oriëntatie - en dus met de volgorde - veranderen als talen zich van SOV naar SVO ontwikkelen. Dit is de redenering van Bartsch & Vennemann en hun verklaring voor de twee volgordes in (2). Maar waarom is het dan onmogelijk om de volgorde te veranderen in de zinnen (5b) en (6b)? Immers, hier is het werkwoord links terecht gekomen, wat 'heroriëntatie' van de overige constituenten zou moeten (kunnen) veroorzaken. Toch zullen de meeste (taalkundige) sprekers van het Nederlands toegeven dat het Nederlands zich nog vele honderden jaren in SVO richting moet ontwikkelen voordat we de volgende zin accepteren:

(7)

**Zij werkten het uit machinaal enthousiast heláás!

Zin (5b) in kreeftegang biedt geen uitweg:

(8)

**Ze schilderde hem af zwart taktloos waarschijnlijk.

Als de verklaring van Bartsch & Vennemann voorspelt dat de huidige SVO structuur van het Duits of het Nederlands heroriëntatie van bepalingen mogelijk maakt, dan weerspreken de feiten dit.²

De gesignaleerde volgordeverandering blijkt alleen voor te komen bij PP's. Het verschijnsel is alleen te verklaren als men van een onderliggende structuur uitgaat, waarbij het werkwoord achteraan staat. Dit geeft nieuwe steun aan de opvatting dat het Nederlands een SOV taal is.

3.

In Koster (1973a) werd aangenomen dat de volgende zinnen transformationeel verbonden zijn middels 'PP over V':

(9)

a Piet heeft nooit *aan de drukte* gedacht.

b Piet heeft nooit gedacht *aan de drukte*.

In genoemd artikel staan wat onduidelijkheden die verband houden met het volgende. Ik dacht in de eerste plaats aan voorzetselvoorwerpen en andere nauw met het werkwoord verbonden PP's. In feite kunnen veel meer soorten PP's over het werkwoord heen. De moeilijkheid is nu dat men de zaken zo moet organiseren dat áchter het werkwoord eerst het voorzetselvoorwerp komt en daarna pas de overige PP's. Men moet zinnen voorkomen als:

(10)

*Hij heeft nooit gedacht tijdens de vakantie aan de drukte.

Dit probleem is niet duidelijk uit de verf gekomen in het eerdere artikel. Ik geloof nu dat het beter is om - zoals Henk van Riemsdijk voorgesteld heeft - alle PP's met dezelfde regel naar rechts te brengen. De belangrijkste verandering is dan dat de regel voortaan een variabele (X) bevat:

(11)

..-	PP -	X -	V -..	
	1	2	3	opt. →
	0	2	3+1	

Om de zaak te laten werken moet de regel meer dan één keer per cyclus kunnen worden toegepast, beginnende bij de meest linkse PP. Het resultaat van de regel is dan dat de reeks PP's links van het werkwoord réchts in spiegelbeeld komt te staan:³

(12)

...PP_n...PP_i PP_{i-1} ... PP₁ ... V .. PP₁ .. PP_{i-1} PP_i .. PP_n ...

'PP over V' wordt dus een soort spiegelschema met het werkwoord als centrum. Dit laatste is van groot belang zoals we nog zullen zien. De huidige formulering voorspelt dat we 2^n zinnen kunnen krijgen bij n PP's. De regel is optioneel, dus bij een aantal van n PP's links van V kunnen we n keer kiezen of we de PP al dan niet zullen verplaatsen. Bij n tweewaardige keuzen krijgt men 2^n mogelijkheden. Dus bij twee PP's (n=2) krijgt men $2^2 = 4$ zinnen:⁴

(13)

- a dat hij tijdens de pauze aan zijn vader *dacht*.
- b dat hij aan zijn vader *dacht* tijdens de pauze.
- c dat hij tijdens de pauze *dacht* aan zijn vader.
- d dat hij *dacht* aan zijn vader tijdens de pauze.

De regel doet dus de interessante voorspelling dat een geordende reeks PP's geheel of gedeeltelijk naar rechts kan verschuiven, mits het spiegelbeeld van de oorspronkelijke volgorde ontstaat. Ik geef nog een voorbeeld met 3 PP's (meer dan drie geordende PP's is niet zo gemakkelijk te vinden):

(14)

- a Hij is door *gás* te geven met een knal op het hek *gestrand*.
- b Hij is *gestrand* op het hek met een knal door *gás* te geven.

Alleen de volgorde van (14b) is geoorloofd na het werkwoord, dus het spiegelbeeld van (14a). In totaal zijn er nu $2^3 = 8$ zinnen mogelijk. Het is begrijpelijk dat 'PP over V' de verplaatste PP's in spiegelbeeld brengt en niet anders. Een geordende reeks PP's is nl. op het werkwoord georiënteerd, d.w.z. de links-rechts ordening is een middel om de hiërarchische structuur weer te geven: $[PP_3[PP_2[PP_1[V_0]]]]$. Het principe: 'hoe verder van het werkwoord hoe hoger in de hiërarchie' kan men nu handhaven door de PP's te spiegelen: $[[[[V_0]PP_1]PP_2]PP_3]$.⁵ Het is van belang op te merken dat dergelijke verschijnselen ook elders in de grammatica voorkomen:

(15)

- a Jan's vader's broeder's *verloofde*. Hiernaast:
- b De *verloofde* van de broeder van de vader van Jan.

(16)

- a Dierenliefhebbers*genootschap*.
- b *Genootschap* voor liefhebbers van dieren.

Dus links van substantieven hebben de modifierende elementen een bepaalde volgorde die bij plaatsing rechts gespiegeld wordt. De links-rechts ordening verschaft blijkbaar een strategie om de semantische hiërarchisering weer te geven. Verder, er van uitgaande dat het bij spiegelverschijnselen gaat om de ordening van 'modifiers' ten opzichte van hun 'head', lijkt het me natuurlijk het volgende principe te veronderstellen:

(17)

Alleen de kern van een woordgroep kan als spiegelcentrum fungeren (dus V, N, A en P).

Dit is van belang, zullen we zien, voor de keuze van SOV als onderliggende structuur. De SVO (of VSO) hypothese blijkt nl. gedwongen te bepalen dat het spiegelcentrum voor PP's willekeurig en steeds wisselend is. Voor ik hier op inga eerst nog iets over de motivatie voor een regel als 'PP over V'.

4.

Greenberg (1966, p.76) merkt naar aanleiding van zijn taaltypologisch onderzoek het volgende op:

Linguists are, in general, familiar with the notion that certain languages tend consistently to put modifying or limiting elements before those modified or limited while others just as consistently do the opposite.

Bartsch & Vennemann (op.cit. p. 131-139) parafraseren deze gedachte in hun eigen terminologie en spreken van 'the principle of natural serialization' (p.136): 'The natural way of serializing the operator-operand relationship of all complex expressions is from right to left in OV languages and from left to right in VO languages.' B&V laten nu iets dat Greenberg zelf in zijn data als een zekere tendentie bespeurde als *verklaring* dienen voor dezelfde verschijnselen; in B&V p.134 lezen we: 'The natural serialization principle also explains several of Greenberg's (1966) universals.' Zij maken de fout om wat Greenberg zag als een zekere tendens te beschouwen als een principe met voorspellende waarde. Zij zien in genoemde tendens letterlijk een ideaalbeeld voor talen: '[...] all languages have, ideally, only one direction of natural serialization which is, furthermore, determined by the relationship of O and V.' Deze voorstelling van zaken is om verschillende redenen onjuist.

Allereerst voorspellen B&V dat een 'rigide' SOV taal als het Japans volmaakt is. Hier is immers het ideaal van serialisatie in één richting gerealiseerd: adjectieven, genitieven en relatieve zinnen gaan aan het te modifieren substantief vooraf, NP's komen vóór de P waar ze de modificatie van zijn (postposities) en dit alles in overeenstemming met het feit dat het object aan het verbum vooraf gaat (OV). Is dit nu werkelijk ideaal? Er zijn ernstige redenen dit te betwijfelen vanwege het door Yngve (1960) aannemelijk gemaakte feit dat linksvertakkende structuren (zoals in het Japans) 'moeilijker' zijn dan rechtsvertakkende. De meeste talen zouden daarom dominant rechtsvertakkend zijn. (vgl. a en b in (15) en (16) hierboven). Wat dit voor consequenties heeft voor talen als het Japans weet ik niet⁶, maar het is in ieder geval onjuist om serialisatie naar

links en serialisatie naar rechts psychologisch over één kam te scheren zoals B&V doen⁷.

Verder kan men zich afvragen waarom talen zich in de loop der evolutie niet pijlsnel in de gewenste richting d.w.z. in overeenstemming met het 'principe van de natuurlijke serialisatie' ontwikkeld hebben. Kooij (1973, p.10) merkt op dat 'de tendens om operator en operandum op dezelfde manier te ordenen in een taal, toch ook weer niet zo erg onwrikbaar is.' Dat er een zekere neiging tot uniforme linearisatie bestaat verklaart waarschijnlijk helemaal niets; het verschijnsel behoeft zelf in de allereerste plaats verklaring.

Meer in het algemeen kan men zeggen dat talen niet in één bepaalde richting evolueren. Eerder is er sprake van een soort slingerbeweging, waarschijnlijk omdat er aan verschillende, conflicterende 'natuurlijke' eisen voldaan moet worden. (Vgl. R. Lakoff 1972). Het is een illusie te menen dat men syntactische verandering met een enkel, eenvoudig principe kan doorzien, laat staan dat men voorspellingen kan doen als: 'Ons principe voorspelt dat het Duits en het Nederlands SVO talen worden.' Wie weet!

5.

De bovengenoemde spiegelverschijnselen laten zien dat het niet nodig is om alle constituenten op een rijtje te zetten volgens één richtingsprincipe ('natural serialization'). In deze paragraaf wil ik aannemelijk maken dat dit zelfs ongewenst kan zijn. Het éénrichtingsprincipe van Bartsch & Vennemann impliceert dat spiegelverschijnselen - waarbij een tweezijdige oriëntatie ontstaat - onnatuurlijk zijn. Voor zover we echter enige intuïtie hebben over wat natuurlijk is en wat niet, lijkt 'PP over V' een onberispelijke regel. De plausibiliteit van deze regel hangt samen met een algemener verschijnsel dat Ross (1973) 'lekken' genoemd heeft. Rigide SOV talen als het Japans lekken niet of nauwelijks: het werkwoord is een waterdichte afscheiding, er kan geen enkele constituent doorslippen naar achteren. Bij andere SOV talen, zoals het Nederlands, laat het werkwoord een aantal constituenten door. Wat is de reden hiervoor? Waarom lekken talen?

Als we kijken wat er precies lekt in het Nederlands, dan kunnen we misschien enig inzicht krijgen in het verschijnsel in het algemeen. Allereerst de volgende zinsparen:

(18)

- a Ik vind dat hij op zijn vader *lijkt*.
- b Ik vind dat hij *lijkt* op zijn vader.

(19)

- a Ik vind dat hij *op* de man die je gisteren zag lopen met Piet van de overkant *lijkt*.

b Ik vind dat hij *lijkt* op de man die je gisteren zag lopen met Piet van de overkant.

In (18b) en (19b) is 'PP over V' toegepast. Voor sommigen is zin (18b) niet honderd procent. Dit blijkt te maken te hebben met de geringe lengte van de PP in (18). Want zonder uitzondering vindt men zin (19b) beter dan zin (19a). 'PP over V' is blijkbaar meer gewenst naarmate de PP (door recursie) langer en complexer is (cf. Koster 1973a, noot 8). In (19a) is de afstand tussen het werkwoord (*lijkt*) en de bijbehorende prepositie (*op*) nog al groot geworden wat de zin iets minder acceptabel maakt dan (19b). In deze laatste zin staat de 'kop' van de PP (de P + de hoogste NP (*de man*)) weer mooi naast het werkwoord. 'PP over V' is dus o.a. een regel die (te) complexe discontinuïteit opheft. Discontinuïteit brengt geheugenbelasting mee die natuurlijk groter wordt naarmate het tussenliggende materiaal complexer is (zie Bever 1970).

Het is nu ook in te zien waarom linearisatie in één richting (de 'natural serialization' van Bartsch & Vennemann) niet zonder meer verkieslijk ('natuurlijk') is. Stel dat we meerdere op het werkwoord georiënteerde PP's hebben die elk door recursie tamelijk complex zijn, we krijgen dan bv. de volgende situatie:

(20)

P	[. [. [. [. .]]]] .],	P	[. [. .]] .],	P	[. [. [. [. .]]]]],	V
1		2		3		

In (20) zijn drie complexe PP's op het werkwoord georiënteerd. Stel dat de gegeven volgorde in overeenstemming is met het principe van Bartsch & Vennemann, dan is het weinig aannemelijk om te veronderstellen dat de gegeven volgorde 'natuurlijk' of 'perceptueel handig' is. Er moet een relatie gelegd worden tussen de eerste P (geheel links) en het werkwoord (geheel rechts). Maar deze elementen staan nog al ver uit elkaar; er staat ander complex materiaal tussen. In deze situatie is het een mooie oplossing om één of meer PP's naar de andere kant van het werkwoord te brengen. Zo wordt een al te zeer oplopende complexiteit vermeden. De lasten worden wat gelijkverdeeld over beide zijden van het oriëntatiecentrum: de V.

De hier geschetste verklaring voor 'lekken' wordt bevestigd als we de overige regels bekijken die iets achter de V plaatsen. In het algemeen worden discontinuïteiten opgeheven of verzacht door iets naar rechts te verplaatsen. Voor het Nederlands komen de volgende 'lektransformaties' in aanmerking:

(21)

Extrapositie uit NP (cf. Ross 1967).

a dat hij de man [die het boek las] *kende*.

b dat hij de man *kende* [die het boek las].

(22)

Extrapositie van PP (Ross 1967)

- a dat hij het boek [van Vestdijk] *las*.
- b dat hij het boek *las* [van Vestdijk].

(23)

Extrapositie (van PP) uit AP

- a dat zij verliefd [op Bernard] *was*.
- b dat zij verliefd *was* [op Bernard].

(24)

Comparatiefsplitsing

- a dat Wilson slanker [dan de vorige bewoner] *is*.
- b dat Wilson slanker *is* [dan de vorige bewoner].

In al deze gevallen gebeurt hetzelfde: de 'kop' van een complexe NP of AP wordt dichter bij het werkwoord gebracht door de complementen naar rechts te brengen. De hier gegeven opsomming is ongetwijfeld uit te breiden. Extrapositie zou bv. heel goed passen in dit kader. Deze regel is echter wat omstreden: reden om hem even in reserve te houden.

Het algemene beeld is dat een zin een aantal hoofdelementen bevat: subjects-NP, objects-NP, PP's en V. De 'koppen' van deze elementen mogen niet te ver van de V komen te liggen. Gebeurt dit toch, bv. door recursie in de complementen, dan worden deze complementen 'doorgelekt': ze komen rechts van V te staan. Dit beeld moet uiteraard verfijnd worden. Er zijn allerlei verkeersregels nodig. 'Extrapositie uit NP' bv. is alleen mogelijk bij subjecten als er geen object aanwezig is:

(25)

- a Ik hoop dat de man weggaat die daar zit.
- b *Ik hoop dat de man het boek leest die daar zit.

Ik wil dit soort problemen hier verder laten rusten. Een voordehand liggende vraag is nu waarom sommige SOV talen wel lekken en andere niet. Waarom lekt bv. het Japans niet? Misschien zijn er in het Nederlands enige verschijnselen die wat dit betreft suggestief zijn. Het Japans heeft uitsluitend postposities (cf. bv. Kuno 1973). Het Nederlands heeft ook veel post-posities, veel meer dan vaak gedacht wordt (cf. Van Riemsdijk 1974). Het interessante is nu dat in het Nederlands PP's met postposities ook niet doorgelekt kunnen worden:

(26)

- *Ik geloof dat hij klimt de boom in.

Dit kan haast geen toeval zijn. Bij postposities is er geen gevaar voor ongewenste discontinuïteit als gevolg van recursie. Vgl.

(27)

- a *preposities*: P [.[.[.]]] ... V
- b *postposities*: ... [.[.[.]]]P V

Vertakking naar rechts is overigens moeilijk te combineren met post-posities:

(28)

?* Hij klom *de boom* die achter het huis stond dat zijn oom net gekocht had *in*.

Het is dan ook niet te verwonderen dat rigide SOV talen overwegend linksvertakkend zijn (Greenberg 1966; Kuno 1973). Het zal duidelijk zijn dat wanneer relatieve zinnen aan hun 'antecedent' voorafgaan, er geen ongewenste discontinuïteit tussen bv. de 'kop' van een objects-NP (het antecedent!) en het werkwoord ontstaat.

Al met al geloof ik dat de veronderstelling niet onredelijk is dat talen lekken om ongewenste discontinuïteit te vermijden tussen het werkwoord en de 'koppen' van de overige constituenten in de zin. 'Lekken' komt waarschijnlijk allereerst voor bij vertakking naar rechts. Het precieze verband verdient nadere opheldering.

6.

'PP over V' is een spiegelregel met het werkwoord als natuurlijk centrum. Verder behoort de regel tot een ruime klasse van vergelijkbare regels: 'lekregels' die ongewenste discontinuïteiten binnen een zin ('interne complexiteit') verkleinen of opheffen. Hoe kunnen we deze feiten nu gebruiken om aan te tonen dat het Nederlands een SOV taal is?

Allereerst dit. Voorstanders van een SVO volgorde voor het Duits of het Nederlands doen het soms voorkomen alsof deze volgorde voordehandligger of intuïtief bevredigender is. Vennemann (1972) bv. schrikt er niet voor terug om te beweren dat Duitsers op de een of andere manier 'voelen' dat het Duits een SVO taal is. Zonder taalkundige analyse voelt men echter helemaal niets en zelfs bij oppervlakkige beschouwing krijgt men allermint zo maar de indruk dat het Duits of het Nederlands SVO talen zijn. Om te beginnen is het zelfs in hoofdzinnen niet zo dat het hele werkwoord aan het object vooraf gaat. Het is altijd alleen maar de persoonsvorm: één enkele vorm van een werkwoordelijk complex dat zeer groot kan zijn (vgl. Evers 1973). Verder impliceert de SVO opvatting dat de meest fundamentele plaats van het werkwoord niet ligt bij de elementen die er het nauwste mee samenhangen maar zover mogelijk er vandaan. Hoe nauwer een element met het werkwoord samenhangt hoe meer het achter in de zin staat. Dit geldt bv. voor voorzetselvoorwerpen, predicatieve adjectieven en partikels. SVO houdt in feite in dat het werkwoord hier zo ver mogelijk vandaan staat. Alle genoemde elementen komen pas achter het

object en het aantal tussenliggende bepalingen is in principe onbeperkt. Zo bezien is SVO de minst voor de hand liggende, de minst natuurlijke volgorde. Met behulp van het feit dat bepaalde constituenten zoals partikels, pred. adjectieven en richtingsbepalingen noodzakelijk achter in de zin komen én met behulp van 'lekregels' als 'PP over V' kan men nu aantonen dat SVO niet alleen onwaarschijnlijk is maar ook onmogelijk. Uitgaande van de SVO volgorde kan men namelijk niet voorspellen in bepaalde gevallen welke PP sekwenties zijn toegestaan in de oppervlaktestructuur. Uitgaande van SOV, 'PP over V' en een transformatie die het werkwoord (persoonsvorm) naar voren plaatst in hoofdzinnen, kan men daarentegen precies voorspellen welke PP opeenvolgingen geoorloofd zijn.

Als we naar de volgende zinnen kijken dan blijkt dat bij een SVO uitgangspunt niet alleen het werkwoord maar ook partikels, predikatieve adjectieven en richtingsbepalingen als spiegelcentrum kunnen fungeren:

(29)

partikels

- a Hij droeg zijn gedichten ondanks bezwaren aan Marie *op*.
- b *Hij droeg zijn gedichten aan Marie ondanks bezwaren *op*.
- c Hij droeg zijn gedichten *op* aan Marie ondanks bezwaren.
- d *Hij droeg zijn gedichten *op* ondanks bezwaren aan Marie.

(30)

predicatieve adjectieven

- a Hij maakte haar door een boekje te geven in één klap *gelukkig*.
- b *Hij maakte haar in één klap door een boekje te geven *gelukkig*.
- c Hij maakte haar *gelukkig* in één klap door een boekje te geven.
- d *Hij maakte haar *gelukkig* door een boekje te geven in één klap.

(31)

richtingsbepalingen (met postpositie)

- a Hij moest door de hele tijd te spieken voor enige tijd *de klas uit*.
- b *Hij moest voor enige tijd door de hele tijd te spieken *de klas uit*.
- c Hij moest *de klas uit* voor enige tijd door de hele tijd te spieken.
- d *Hij moest *de klas uit* door de hele tijd te spieken voor enige tijd.

Dit betekent dat we aan 'PP over V' niet genoeg hebben; we moeten de structurele beschrijving op zijn minst als volgt uitbreiden:

(32)

PP - X - (Prt)(Adj)(Richting) (V)

In deze formulering worden de PP's naar rechts gespiegeld met als centrum datgene wat toevallig het laatste element is. Dit is duidelijk absurd, omdat een reeks PP's op het werkwoord georiënteerd is. 'Voorzetselvoorwerpen hebben meer cohesie met het *werkwoord* dan bepalingen van omstandigheid' is zinvol. 'Voorzetselvoorwerpen hebben meer cohesie met het *partikel* dan bepalingen van omstandigheid' is onzin. Met andere woorden: alleen het werkwoord is een zinvol spiegelcentrum.

In feite staan de zaken er nog veel slechter voor met de SVO opvatting. We kunnen nl. ook VP's krijgen zonder predicatief adjectief of partikel:

(33)

V PP₃ PP₂ PP₁ ...

In (32) zijn Prt enz. en V optioneel. Dus eigenlijk hebben we een regel 'PP over X'. De regel mag zo vaak worden toegepast als mogelijk, beginnende met de meest linkse PP. Een probleem dat zich dan onmiddellijk voordoet is dat men moet voorkomen dat de regel eindeloos doorgaat: steeds als we in (33) een PP naar rechts verplaatsen blijft er links een PP over. Men zou dit -volkomen ad hoc- kunnen voorkomen door te eisen dat elke PP slechts één maal aan de beurt mag komen. Maar zelfs dan voorkomt men niet dat alle 6 permutaties die men met 3 PP's kan krijgen gegenereerd worden. Dit blijkt empirisch inadequaaf. Bij drie geordende PP's zijn van de 6 permutatiemogelijkheden (3! = 6) er slechts 4 grammaticaal. Hier is een voorbeeld:

(34)

Hij strandde [door gás te geven]	[met een knal]	[op het hek].
PP ₃	PP ₂	PP ₁

We hebben de volgende permutaties: (d en f ongrammaticaal)

a	[door gás te geven]	[met een knal]	[op het hek]
	3	2	1
b	[door gás te geven]	[op het hek]	[met een knal]
	3	1	2
c	[met een knal]	[op het hek]	[door gás te geven]
	2	1	3
d	*[met een knal]	[door gás te geven]	[op het hek]
	2	3	1
e	[op het hek]	[met een knal]	[door gás te geven]
	1	2	3
f	*[op het hek]	[door gás te geven]	[met een knal]
	1	3	2

Het hele punt is dat bij de SVO volgorde (waarbij het werkwoord links van de PP's staat) de reeks PP's niet 'beoordeeld' kan worden. We zien dit het duidelijkst als we de rangnummers van de verschillende permutaties nog eens op een rijtje zetten (hoe lager het getal hoe nauwer de relatie van de corresponderende PP met het werkwoord):

(35)

a	3	2	1	-
b	3	1	-	2
c	2	1	-	3
* d	2	3	1	-
e	1	-	2	3
* f	1	-	3	2

In deze kolom is met behulp van streepjes de oorspronkelijke positie van de V weergegeven (SOV). Deze positie is terugvindbaar, omdat de taalgebruiker moet weten welke PP het dichtst bij het werkwoord hoort. De oorspronkelijke positie van het werkwoord was onmiddellijk rechts van deze PP (1). Vanaf deze positie moeten de PP's zowel naar links als naar rechts een regelmatig oplopende reeks vormen: het werkwoord was spiegelcentrum. Aan deze voorwaarde is niet voldaan in geval d en f. In beide gevallen is er ten onrechte een 3 die aan een 2 vooraf gaat. De ongrammaticaliteit van deze zinnen is dus volledig vergelijkbaar met de ongrammaticaliteit van de corresponderende zinnen met het werkwoord achteraan:

(36)

a *dat hij [met een knal] [door gás te geven] [op het hek] *strandde*.

(*2 3 1 V) (*2 3 1 -)

b *dat hij [op het hek] *strandde* [door gás te geven] [met een knal].

(*1 V 3 2) (*1 - 3 2)

In de zinnen van (34) dient de V echter niet als oriëntatiepunt: bij SVO staat de V geheel buiten de reeks PP's. Maar men kan de reeks PP's alleen maar beoordelen door reconstructie van de onderliggende positie van de V (het streepje!). In (34) hebben we de volgende situatie:

(37)

a	V	3	2	1
b	V	3	1	2
c	V	2	1	3
* d	V	2	3	1
e	V	1	2	3
* f	V	1	3	2

Alleen (37e) geeft de correcte oriëntatie gezien vanuit de SVO volgorde (hoe lager het getal hoe nauwer de band (hoe dichterbij) met het werkwoord). Geval a. geeft de SOV oriëntatie. Als in het Nederlands een onzekere situatie zou bestaan door onvolledige ontwikkeling van SOV naar SVO dan zouden bv. alleen deze twee volgorden verklaard zijn. De grammaticaliteit van b en c is echter alleen te begrijpen door de onderliggende structuur te reconstrueren. Alleen dan valt in te zien dat ook hier de oriëntatie (op V) correct is. Zuiver en alleen vanuit SVO gerekend zijn b en c even ondoorzichtig als de ongrammaticale d en f. Met de SOV hypothese worden alle reeksen volgens hetzelfde, natuurlijke principe beoordeeld.

De onderliggende structuur van het Nederlands is derhalve SOV. PP's worden gespiegeld met 'PP over V' en niet met 'PP over X'. Het werkwoord, liever gezegd de persoonsvorm kan alleen voor het object komen door 'Verb Placement' in hoofdzinnen.

7.

We kunnen nu terugkeren naar de vraagstelling waarmee we begonnen zijn naar aanleiding van de in 1. genoemde zinsparen (hier gemakshalve herhaald):

(1)

- a John thought of his father during the break.
- b *John thought during the break of his father.

(2)

- a Jan dacht aan zijn vader tijdens de pauze.
- b Jan dacht tijdens de pauze aan zijn vader.

(3)

- a dat Jan tijdens de pauze aan zijn vader dacht.
- b *dat Jan aan zijn vader tijdens de pauze dacht.

Het probleem was dat het Engels -althans in hoofdzinnen- zo veel straffer georganiseerd leek dan het Nederlands door slechts één volgorde toe te laten (1) waar het Nederlands kan kiezen. We weten nu dat zin (3 a) beter de onderliggende structuur van het Nederlands weergeeft: hier is het werkwoord niet weggehaald met 'Verb Placement'. We zien dan meteen dat het Nederlands ook één mogelijkheid heeft volgens precies hetzelfde principe: hoe nauwer de band met het werkwoord, hoe dichter er bij. In Nederlandse hoofdzinnen kunnen we een mogelijkheid meer krijgen door 'PP over V' en door 'Verb Placement' (verplicht in hoofdzinnen). We kunnen bv. zin (2 b) genereren door in (3 a) (zonder voegwoord *dat*) meteen 'Verb Placement' toe te passen. Zin (2 a) kunnen we krijgen via de volgende derivatie:

(38)

a	Jan tijdens de pauze aan zijn vader <i>dacht</i>	'PP over V'→
b	Jan aan zijn vader <i>dacht</i> tijdens de pauze	'V-Placement'→
c	Jan <i>dacht</i> aan zijn vader tijdens de pauze	(= (2a))

Op deze wijze verklaren we met regels die we toch nodig hebben een merkwaardige paradox: dat we in het Nederlands in bijzinnen wél links-rechts ordening nodig hebben om een hiërarchisch verband weer te geven en in hoofdzinnen niet. In de vorige paragraaf hebben we gezien, dat in hoofdzinnen precies hetzelfde ordeningsprincipe verstopt zit als in bijzinnen.

8.

Achteraf gezien lijkt het vreemd waarom ooit aangenomen is dat het Nederlands géén SOV taal is. De constituentenhiërarchie is immers -zoals Bierwisch voor het Duits constateerde- achterwaarts gericht. Het zicht op

dit feit wordt misschien enigszins belemmerd doordat de constituentenhierarchie gedeeltelijk gespiegeld kan worden. Hierdoor ontstaat oppervlakkig gezien heroriëntatie naar voren: de PP's lijken geordend als in een SVO (of VSO) taal. Veel constituenten blijven echter hun SOV oriëntatie houden en het doorslaggevende feit is dat het brandpunt van de PP-spiegel achter in de zin ligt en wel op de plaats waar in bijzinnen het werkwoord staat. Dat ook in hoofdzinnen het spiegelpunt achter het object ligt kan men mooi zien in de volgende zinnen:

(39)

- a Hij dronk ondanks de wet met plezier zijn glas.
- b *Hij dronk met plezier ondanks de wet zijn glas.
- c Hij dronk ondanks de wet zijn glas met plezier.
- d Hij dronk met plezier zijn glas ondanks de wet.

In deze zinnen gaat het om twee PP's die in een bepaalde volgorde moeten staan. In (39 b) is gezondigd tegen deze volgorde-restriktie. Zodra echter één van beide PP's achter het object staat zijn twee volgordes mogelijk. Dit kan recht toe recht aan verklaard worden met 'Verb Placement' en 'PP over V'. (De V stond oorspronkelijk achter het object!). Deze zinnen vormen wel de meest directe aanwijzing dat een verklaring à la Bartsch & Vennemann (1972, p. 137) onjuist is. Immers, als de ruimere plaatsingsmogelijkheden voor PP's te verklaren zouden zijn met het 'jonge' SVO karakter van het Nederlands, dan zou zin (39 b) ook grammaticaal moeten zijn!

De vraag of het Nederlands SVO of SOV is werd eigenlijk tot voor kort nauwelijks gesteld. Men nam domweg de voor het Engels bedachte modellen over. Dit ging zo ver dat toen McCawley -op losse gronden en waarschijnlijk ten onrechte- poneerde dat het Engels VSO was, het zonder enige aarzeling mode werd om voor het Nederlands iets dergelijks aan te nemen. Dit klakkeloos overnemen van 'Engelse' modellen heeft inzicht in de structuur van het Nederlands nog al belemmerd. Het SOV uitgangspunt blijkt ook heuristisch veel vruchtbaarder.

Wat Vennemann c.s. aan de discussie hebben toegevoegd heeft de kwestie niet opgehelderd maar vertroebeld. Zo bv. de misplaatste gedachte dat de eventuele verbetering of zelfs vervanging van bestaande semantische theorieën het werk van Chomsky 'mainly of historical interest' zou maken (Bartsch & Vennemann p. 10). Deze opmerking van B&V is nog al schrijnend in het licht van hun eigen syntactisch volledig inadequate behandeling van volgordeverschijnselen. Welke type semantische representatie men ook aanhangt, men zal hoe dan ook een veelheid van oppervlakteverschijnselen moeten verklaren zonder te kunnen terugvallen op de vorm van de gekozen semantische representatie. De 'vormgeving' van natuurlijke talen is nu eenmaal niet willekeurig zoals die van bv. de pre-

dikatenlogica. B&V erkennen dit wel; maar in plaats dat zij expliciete, verklarende hypothesen formuleren -zoals Chomsky- komen zij met zulke onbruikbare ideeën als het principe der natuurlijke serialisatie. Dit is geen vooruitgang ten opzichte van de theorie 'of mainly historical interest' die zoveel interessante syntaktische feiten opgeleverd en soms ook verklaard heeft! Eventuele winst op semantisch gebied is prachtig, maar niet per se onverenigbaar met syntaktische theorieën als die van Chomsky. Als het bv. mogelijk is om oppervlaktestructuren in formules van een intensionele logica te vertalen (Montague 1973), dan is dit eveneens mogelijk voor minder 'oppervlakkige' syntaktische structuren. De abstraktere syntaktische structuren zijn nl. objecten van dezelfde aard. Zolang het idee dat er onderliggende syntaktische structuren bestaan zo'n grote verklarende waarde heeft, is er natuurlijk geen enkele reden om het op te geven. Met name de hierboven voor het Nederlands verklaarde verschijnselen laten hopelijk zien dat de bijna 20 jaar oude theorie nog niet zo vergrijsd is als sommigen het willen doen voorkomen.

Bibliografie

- Bartsch, R. & Th. Vennemann** (1972), *Semantic Structures*. Frankfurt/M.
- Bever, T.** (1970), 'The Cognitive Basis for Linguistic Structures'. In: J.R. Hayes (ed.), *Cognition and the Development of Language*. New York, 1970.
- Bierwisch, M.**, (1963), *Grammatik des Deutschen Verbs*. Berlin. (Studia Grammatica II).
- Chomsky, N.** (1957), *Syntactic Structures*. The Hague.
- Evers, A.** (1973), 'The Syntactic Motivation of Predicate Raising'. In: *Spektator* 3 (1973), 69-94.
- Ginsburg, S. & B. [Hall] Partee** (1969), 'A Mathematical Model of Transformational Grammars'. In: *Information and Control* 15 (1969), 297-334.
- Greenberg, J.** (1966), 'Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements.' In: J. Greenberg (ed.), *Universals of Language*. Cambridge, Mass., 1966², 73-113.
- Jackendoff, R.** (1972), *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass.
- Kooij, J.** (1973), *Is Nederlands een SOV Taal?* Amsterdam. (Oratie Leiden).
- Koster, J.** (1973a), 'PP over V en de theorie van J. Emonds'. In: *Spektator* 2 (1973), 294-309.
- Koster, J.** (1973b), 'Dutch as an SOV Language'. Te verschijnen in: A. Kraak (ed.), *Linguistics in the Netherlands*. The Hague.
- Kuno, S.** (1973), *The Structure of the Japanese Language*. Cambridge, Mass.
- Lakoff, R.** (1972), 'Another Look at Drift'. In: R.P. Stockwell and R.K.S. Macaulay (eds.), *Linguistic Change and Generative Theory*. Bloomington etc., 1972, 172-198.
- Levelt, W.** (1973), *Formele Grammatica's in Linguïstiek en Taalpsychologie*. Deel 3, Deventer.
- Montague, R.** (1973), 'The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English.' In: K.J.J. Hintikka *et al.* (eds.).
- Riemsdijk, H.C. van** (1974), 'De Relatie tussen Postposities en Partikels'. In: *Spektator* 3 (1974), 447-462.

Ross, J.R. (1967), *Constraints on Variables in Syntax*. Diss. MIT. (Ongepubliceerd).

Ross, J.R. (1973), 'The Penthouse Principle and the Order of Constituents'. In: *You take the High Node and I'll take the Low Node*. Chicago, 1973, 397-422 (CLS).

Vennemann, Th. (1972), 'Rule Inversion'. In: *Lingua* 29, 209-223. Yngve, V.H. (1960), 'A Model and an Hypothesis for Language Structure.' In: *Proceedings of the American Philosophical Society* 104, 444-466.

Yngve, V.H. (1973), 'I Forget What I was Going to Say'. In: *CLS* 9 (1973), 688-699.

Eindnoten:

- * Ik dank Saskia Daalder, Arnold Evers, Frank van Gestel, Peter Nieuwenhuijsen en Peter Putter voor kritisch commentaar op een vroegere versie. Ze zijn het niet overal met me eens en fouten blijven uiteraard voor mijn verantwoordelijkheid.
- 1 Het betoog van Bartsch & Vennemann heeft betrekking op de volgende feiten:
 - (a) (dass) Hans wegen des Tadels sorgfältig schreibt
 - (b) *(dass) Hans sorgfältig wegen des Tadels schreibt
 - (1) Hans schreibt wegen des Tadels sorgfältig
 - (b) Hans schreibt sorgfältig wegen des Tadels
- 2 De zinnen (7) en (8) geven niet de 'Engelse' volgorde. De volgorde-mogelijkheden van bepalingen in het Engels zijn niet zonder meer te karakteriseren als een omkering van de bijzinsvolgorde in het Nederlands of het Duits. Engelse zinnen kunnen bv. heel goed bepalingen bevatten tussen subject en persoonsvorm (in hoofdzinnen). Jackendoff (1972) spreekt in dat geval van de 'auxiliary position' (p. 49): John *cleverly* dropped his cup of coffee. Niets van dit alles in het Duits of Nederlands, wat de positie van Bartsch & Vennemann er niet sterker op maakt.
- 3 Regels die meer dan één keer per cyclus worden toegepast zijn niet ongewoon. Ze komen al voor in Chomsky (1957); bv.: *affix hopping*. In het Nederlands hebben we dergelijke regels waarschijnlijk nodig om de distributie van adverbia t.o.v. NP's te beregelen. Minder gewoon lijkt de conditie om bij de meest linkse PP te beginnen. Toch is er een vergelijkbare, welbekende voorwaarde bij cyclische regeltoepassing: begin bij de onderste, *meest linkse* S (vgl. Ginsburg and Partee 1969, p. 324, voor een geformaliseerde versie van deze conditie).
- 4 Sommigen blijken enige moeite te hebben met de zinnen (13 c) en (13 d). Dit wordt mede veroorzaakt door de geringe lengte van het voorzetselvoorwerp *aan zijn vader*. Zie het commentaar bij de zinnen (18) en (19) verderop in dit artikel. In mijn eigen idiolect zijn (13 c) en (13 d) overigens volledig acceptabel.
- 5 De haken geven een *semantische* hiërarchisering weer.
- 6 Vgl. vooral Yngve 1973, noot 1, waar betoogd wordt dat in talen als het Japans al te zeer oplopende diepte (die het gevolg is van vertakking naar links) vermeden wordt.
- 7 Zie ook Levelt 1973 deel 3, p. 73 vlgg. voor een korte positieve beoordeling van Yngve's dieptehypothese.